

**ЗАГАЛЬНОКАТЕГОРІАЛЬНІ ОЗНАКИ
СЕМАНТИЧНИХ І ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ
ВИСЛОВЛЮВАНЬ**
(на матеріалі іспанського простого речення)

✓
Шишков В. В.

Після значного відрізка часу, коли на висновки і постулати теорії генеративного і трансформативного синтаксису з його пізнішими чотирма видозмінами вже не видно такого помітного тиску з боку європейського та вітчизняного мовознавства, коли генеративна теорія в лінгвістиці повернула на свій бік інтереси не тільки англomовних, але й французьких, італійських та іспанських мовознавців, постає питання повернути увагу українських лінгвістів до цього пласту науки про мову. Справді, принципи трансформативно-генеративного синтаксису так вплинули на мовознавців усього світу, що вони знайшли відгук на всіх рівнях мовної теорії: у фонетиці, морфології, словотворі і т. д. Асемантичність синтаксису Н. Хомського викликала такий інтерес до питань семантики, що він сам змінив погляди на свій підхід, а розвиток семантичних проблем призвів до того, що лексика і семантика в цій граматичній теорії набули того значення, яке відстоювалося раніше Європою, і пішли далі, ставлячи перед собою вирішення питань типології мови [1, 102], проблем металінгвістичного плану, що вже повністю відповідає теоретичним, науковим основам.

Іспанська мова стала другою після англійської, яку почали описувати з позицій трансформативно-генеративної граматики, завдяки плідним контактам лінгвістів Іспанії і США — як результат підписання договору про дружбу і співробітництво між цими країнами після франкістського режиму. Вивчення граматичних питань рідної мови утвердило іспанських мовознавців у думці, що при вирішенні проблем глибинного формування речення (тобто абстрактної характеристики структури аргументів, яка задовольняє потребам вибору лексичних одиниць) відіграє роль безпосередньо проекція лексики. У даній статті, крім завдання окреслити комплекс конкретних аспектів лексичної та категоріальної семан-

тики, пропонується вирішення деяких проблематичних питань теорії тематичних ролей і предикатно-аргументної структури на прикладі іспанської мови.

Лінгвістична теорія вже давно виділила у мові словниковий пласт, який в свою чергу містить мало вивчений комплекс процесів надходження лексики в речення. Це надходження лексики забезпечується **набором предикатних аргументів**, притаманних певним присудкам, або семантично відібраних ними. Таким внутрішньо притаманним аргументам надається термінологічна назва **тематичних або семантичних ролей**, серед яких основними вважаються: **агент/причина, пацієнт/тема, мета/одержувач, джерело, місце, інструмент, володар**. Для прикладу, біля дієслова наведемо притаманну йому тематичну сітку:

- comer їсти [агент, пацієнт];
- guardar охороняти [агент, пацієнт, місце];
- temer боятися [той, що зазнає впливу дії, тема];
- llegar прибувати [тема].

Проте, ці структури не уточнюють порядок синтаксичної реалізації аргументів, які вони містять. Слід прийняти думку, що цей порядок виводиться для кожної лексичної одиниці з універсальної протосхеми або **тематичної ієрархії**, яка, здається, буде мати таку конфігурацію: **(агента (той, що зазнає впливу дії) (мета /джерело / місце (тема) [2, 187].** Застосування цієї структури буде здійснюватися згідно з припущенням, що один аргумент завжди ієрархічно вищий від іншого.

Гіпотеза про те, що тематичні ролі у аналітичних мовах встановлюються дієслівним керуванням, дозволяє досить просто передбачити дистрибуцію аргументів у основних граматичних позиціях або функціях. Як бачимо, присудок (типово це дієслово) може призначати тематичні ролі трьома способами: **безпосередньо, посередньо** і у поєднанні з іншими складовими дієслівної синтагми **через правило предикації**. Для більшої ясності, якщо погодитися з припущенням, що одне дієслово може призначати максимально тільки одну тематичну роль, нам доведеться визнати, що деякі тематичні ролі, обрані дієсловом, будуть надаватися його аргументам (типово іменним синтагмам) через посередника, що призначає її. Цю функцію виконують прийменники. Так, в іспанській мові, прями́й додаток (або прями́й аргумент) дієслова є той, що одержує тематичну роль безпосередньо від дієслова, а непря́мий — це той, що її одержує за допомогою прийменника. В цих двох випадках буде правильним вважати, що ми маємо справу з **внутрішніми аргументами**, бо вони обидва виникають разом з дієслівним ядром у середині його проєкції. Аргумент, що одержує тематичну роль через предикацію, називають **зовнішнім** [7,92] або, точніше, **непря́мим зовнішнім аргументом**. У трьох ситуаціях, які були щойно названі, дієслово або іменна синтагма виконує керівну роль керування (яке запропонувала теорія укладу і сполучення [3,86; 5,79]) аргументом, якому вони призначають тематичну роль. Стверджуючи, що тематична роль може призначатися за допомогою правила предикації, маємо на увазі, що це правило застосовується принаймні для сполучення аргументів у глибинній структурі. Таким чином, класичне припущення, що принцип предикації спрацьовує на поверхневій структурі (згідно з [4,129]), ліквідується, бо підмет утворюється в середині дієслівної синтагми.

І, нарешті, якщо прийняти постулат, про те, що типовим конфігураційним виявленням **семантичних зв'язків, внутрішньо не притаманних або приєднувальних**, є прийменникова синтагма, яка не дає місця граматичній функції, можна навести приклад, в якому будуть передбачені основні граматичні функції разом з

приєднувальною складовою частиною: *El Presidente regaló un coche al diputado sin malas intenciones.*

Після того, як були вказані основні правила сполучень, виникає декілька невіршених питань емпіричного плану, зокрема: чому в значній кількості випадків, коли дієслово приймає тільки один внутрішній аргумент, останній не реалізується безпосередньо, а потребує керування за допомогою приєдника. Ця проблема виникає у дієсловах з обов'язковим і єдиним приєдниковим керуванням, наприклад:

abstenerse de, acordarse de, constar de, atenerse a, abundar en, jactarse de, arrepentirse de, carecer de, redundar en, abogar por, jactarse de і т. д.

Такі дієслова викликають велику зацікавленість при висвітленні дилеми, яка стоїть перед лексикологом: чи відіграє цей приєдник функцію, яка відрізняється від сполучення аргументів через посередника або, навпаки, чи має він додаткове семантичне значення, яке не залежить від виконуваної ним тематичної ролі. Аналіз показує, що ці дієслова належать до двох класів, які розрізняються якраз у прямій залежності від цих двох якостей, але в зв'язку з великим обсягом матеріалу вимагають окремого висвітлення.

Друге питання, яке безпосередньо пов'язане з попереднім: чому певне дієслово викликає в окремих випадках вибір поміж проекціями з одного боку прямого аргумента (додатка), у іншому — непрямого. Маються на увазі такі приклади, як: *pensar una palabra* і *pensar en una palabra*, *soñar un hecho horrible* і *con* *soñar un hecho horrible*, у яких було б помилкою стверджувати, що йдеться про різні дієслова. Такі альтернативні вживання дієслова, очевидно, мають значення не для розпізнавання ролей, а для аспектної дії, яку виконує дієслово у процесі сполучення аргументів.

Ще одна група, досить невелика — це та, де дієслово вибирає одноразово два внутрішні аргументи: дієслова, що ведуть до зміни місця якоїсь субстанції або одиниці через дії агенса. У таких випадках мова йде про вибір одного з них як прямого або ж непрямого додатка, що відомо під назвою **локативні альтернативні**, наприклад:

Luis cargó (las) uvas en el camión.

Luis cargó el camión con las uvas.

Відомо також, що не всі дієслова, які відмічають зміну місця субстанції, призводять до такої альтернативі. У наведених реченнях мета першого (яка у другому реченні може іменуватися темою) повинна відчувати повну дію дієслова, в протилежному випадку зміна не буде мати місця, наприклад:

Grabó su nombre en la piedra. Grabó la piedra con su nombre.

Roció lejía en la camisa. Roció la camisa con lejía.

Але подібні контрасти не з'являються у:

*Inyectó colágeno en las arrugas — *Inyectó las arrugas con colágeno.*

*Manchó la camisa con tinta — *Manchó tinta en la camisa.*

Локативна альтернатива ставить серйозну проблему перед лексичною теорією, яка стосується таких тематичних ролей, як тема чи пацієнт (тобто те, що змінює місце, стан, або виникає під дією, описуваною дієсловом). Здається, немає іншого рішення, як стверджувати, що в таких випадках (а їх не повинно бути багато) мова йде про різні структури аргументів у тих самих дієсловах:

cargar *навантажити* [агенс, тема, мета]

cargar *навантажити* [агенс, тема, місце],

коли мета з першого прикладу одержує інтерпретацію впливу. Але говорити про

багатозначність, або про лексичні варіанти, у цьому контексті було б недоцільно, бо тільки дієслова, які описують дію у розвитку (наприклад: Juan recibió lejía en la camisa — Juan recibió camisa con lejía) але не ті, що її надають з започаткуванням дії, наприклад: Echó agua en la jarra — *Echó la jarra con agua, або чистого ефекту: Llenó el vaso con agua — *Llenó agua en el vaso, показують локативну альтернацію. Спосіб якості дії, таким чином, впливає на таку альтернацію. Тільки дієслова процесу, або процесуальної активності надають варіативності такого типу незалежно від того, ведуть вони до зміни стану об'єкта, чи ні; але тільки обмеження взаємної появи цих дієслів з прислівниками тривалості на чолі з *durante* *протягом* покаже нам різницю між ними:

Luisa cargó uvas en el camión durante media hora.

*Luisa echó agua en la jarra durante media hora.

*Luisa llenó el vaso con agua durante media hora.

Ще одне питання, яке виникає — це альтернація давального (або кострукторії з подвійним об'єктом) яка більш інтересна для порівняльної граматики, тому що в іспанській мові, як відмічають [6, 134], її немає. Однак альтернація давального *е*, і вона також обмежена семантикою, на цей раз — **уточненням володіння**. Тільки дієслова, сумісні із значенням зміни володіння, допускають варіант подвійного об'єкта, і це підтверджується виключно тим, що конструкторії з підсиленням значенням володіння можуть мати так званий клітик дативного: (Le) regalé un libro a María. Le pasé /alcancó un salero a María. (Les) enseñé la gramática a los estudiantes. El rey (le) entregó su hijo al príncipe. Le hice un nudo a la corbata. Le preparé una tortilla a la niña. Le arregló el televisor a Luis. На відміну від аграматичних конструкторій: *Le dirigí el coche a ella. *El compositor le dio su vida al mundo. *El conferenciante le dirigió su mirada a la pizarra. *Le trasladamos la mesa al salón. *Le envió un telegrama al frente de guerra. Підтвердженням має стати те, що у цих реченнях мета інтерпретується не як можливий володар, а як місце.

Заслуговує уваги також питання, чи семантичні класи предикатів мають однакові структури аргументів, тобто синтаксичні еталони. Відповідь, звичайно, буде негативною, бо, наприклад, у емоційних або психологічних дієслів виникає семантична варіативність між конструкторіями з каузативним підметом і об'єктом, який зазнає впливу дії, а також конструкторіями з *se*, в яких підметом уже виступає той, який зазнав впливу дії.

Juan (причина) preocupó a su familia (зазнавач впливу дії) con sus dudas.

La familia de Juan (зазнавач впливу дії) se preocupó.

Присудки таких структур складають важливий підклас дієслів психологічної зміни: alegrarse, irritarse, asustarse, atemorizarse, emocionarse, enojarse, aterrarse, cansarse, compadecerse, molestar, ofenderse, entusiasmarse, enardecerse, fastidiarse.

Така взаємна поява агенса і того, що зазнає впливу дії в однакових лексичних зонах веде нас до висновку, що обидва випадки тісно пов'язані з питанням уточнення впливу (тобто коли об'єкт **змінено**, **створено**, або **переміщено**) і стосується того, чи підмет є агентивний (чи є прояв волі або чи є достатньо причини), щоб об'єкт зміг відчувати вплив дієслова.

Однак, якщо той, що зазнає дії, не впливає на об'єкт, то і не всякий агент є впливаючим діячем:

Los pájaros se examinan fácilmente *Los pájaros se observan fácilmente.

Esa propuesta iluminó el problema. *El problema se iluminó.

Це значить, що аргумент, який зазнав впливу дії, є в той же час аргументом-обмежувачем, тобто тим, що встановлює межу способу бути предикатом якоїсь дії. Таким чином, вплив — властивість об'єктів, яка йде не тільки від об'єктивної картини світу, але також від внутрішніх лексичних характеристик предиката. Реалізація тільки вольового акту може вплинути на пацієнта певної дії, і цей акт може одночасно й емоційно містити в собі підмет зазнавача впливу дії. Як бачимо, розмежування між тим, що зазнає впливу і агенсами дії не є дійсним продуктом каузативності. Виникає питання: чому в деяких дієсловах використовується ця відмінність у лексичних процесах, а в інших у самому генезисі словника? Відповідь буде в тому, що дієслова, які приймають роль зазнавача впливу дії, ніколи не бувають предикатами фізичної дії, а належать до сфери пізнання, сприйняття та емоцій.

У той же час деякі з цих дієслів, а також предикати відчуттів, підмети яких вважаються такими, що відчувають дію та зазнають впливу дії, мають паралельну лексико-семантичну форму, не омофонну (яка відрізняється рівнем участі і прояву волі і має значення фізичної дії): ілюстративним прикладом може стати контраст між *ver* і *mirar*, *pensar/entender*, *amar/asustar*. У наведених вище прикладах перша форма завжди виступає як підмет — той, що зазнає впливу дії.

В інших випадках має місце метафоричність, як в одному, так і в іншому випадку, коли та сама форма дієслова має значення емоційної дії: *Marta absorbe a sus amigos* — **Marta es una persona absorbente*, або фізичної: *Este trapo absorbe bien el agua* — **Este trapo es absorbente*. Такі емоційні та фізичні варіанти не виявляють однакової семантичної поведінки.

Все це свідчить, що не тільки загальнооб'єктивні семантичні категорії виконують керівну роль у виборі предикатно-аргументної структури висловлювання, але і сама лексика може різноманітно впливати на тематичні ролі, наприклад, стирати, доповнювати, виділяти або змінювати їх.

Резюме

У статті висвітлюються питання семантики простого речення на прикладі іспанської мови з точки зору загальнокатегоріальних підстав, і в його предикатно-аргументній структурі виділяються нові тематичні ролі, на які впливає лексика.

Список цитованої літератури

1. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. — Л., 1972. — 216 с.
2. Alonso Cortes, A. *Lingüística General*. — Madrid: Cátedra, 1992. — 374 p.
3. Demonte, V. *Detrás de la palabra*. — Madrid: Alianza, 1992. — 302 p.
4. González Escribano, J. L. *Una teoría de la oración*. — Oviedo: Universidad, 1991. — 424 p.
5. Haegeman, L. *Introduction to Government and Binding Theory*. — Oxford: Blackwell, 1991. — 278 p.
6. Kempchinsky P. On a characterization of a class of ditransitive verbs in Spanish // *Current Studies in Spanish Linguistics*. — Washington: Georgetown University Press, 1991. — P. 105—167.
7. Martínez, H. *El suplemento en español*. — Madrid: Gredos, 1986. — 296 p.